

Anna Pięta-Szawara*

**WPLYW USTAWY KWOTOWEJ
NA ZAKRES PODMIOTOWOŚCI POLITYCZNEJ
Kobiet w Polsce na przykładzie wyborów
do Sejmu w 2011 roku oraz wyborów
do Parlamentu Europejskiego w 2014 roku**

**THE INFLUENCE OF QUOTA LAWS ON WOMEN'S POLITICAL
SUBJECTIVITY IN POLAND BASED ON THE EXAMPLE
OF THE 2014 ELECTIONS TO THE SEJM OF THE REPUBLIC
OF POLAND AND TO THE EUROPEAN PARLIAMENT**

Abstract

The aim of the above-mentioned analysis was a statement whether and how legal acts concerning gender equality, written in Electoral code (adopted by the Sejm of the Republic of Poland on 5th January 2011), support women in the political sphere.

In the first part of the article the origins of the introduction of quota solutions in Poland are outlined and their full text is presented. The next part of the article shows the influence of the adopted regulations on the results of the 2011 elections to the Sejm of the Republic of Poland and the European Parliament. The summary presents the most important conclusions.

The article also proves the thesis that the quota system led to a significant growth in the number of women standing as a candidate in elections. However, it failed to have such an impact on the number of women elected to representative bodies. It led to the conclusion that despite the legal validation of electoral quotas, there are many factors which can increase women's political subjectivity, e.g. a place given on electoral register or their electoral constituency.

This situation explains the purpose of the supplementing of the quota mechanism by a zipping system, which means the alternate order of women and men candidates on electoral list and makes it difficult to fill compulsory quotas with a significant number of women in an electoral constituency in which a given party has insufficient support.

Key words: the quota system, gender equality, the Sejm of the Republic of Poland, the European Parliament

* Instytut Nauk o Polityce, Uniwersytet Rzeszowski, al. mjr. W. Kopisto 2a, 35-959 Rzeszów, e-mail: annapieta_szawara@op.pl

Partycypacja polityczna kobiet jest zjawiskiem, które powszechnie zaistniało dopiero w XX w. Wiązało się z faktem przyznania kobietom praw wyborczych, na skutek czego formalnie zostały one włączone do sfery życia społeczno-politycznego w większości współczesnych państw. Jako pierwsza czynne prawo wyborcze zapewniła kobietom Nowa Zelandia w 1893 r., zaś później uczyniły to przykładowo: Finlandia (1906 r.), Norwegia (1913 r.) czy Dania (1915 r.). W 1918 r. kobiety uzyskały prawo głosu chociażby w Rosji, Niemczech i Anglii (Inter-Parliamentary Union, *Women's suffrage...*). W tym samym czasie również Polska wprowadziła przepisy uprawniające kobiety do głosowania. W Dekrecie o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego, wydanym 28 listopada 1918 r., zapisano, że „wyborcą do Sejmu jest każdy obywatel Państwa bez różnicy płci”, natomiast „wybieralni do Sejmu są wszyscy obywatele (-lki) państwa, posiadający czynne prawo wyborcze” (Dekret o ordynacji wyborczej..., rozdz. I, art. 1, rozdz. II, art. 7). Taki stan prawny usankcjonowała następnie Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r. (Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. Konstytucja..., rozdz. II, art. 12,13, rozdz. V, art. 96), na skutek czego Polki, jako jedne z pierwszych w Europie, formalnie przestały ograniczać cenzus płci.

W kolejnych dziesięcioleciach, mimo powszechności prawa wyborczego, poziom reprezentacji politycznej kobiet nie przybrał postaci trendu rosnącego, ale kształtował się sinusoidalnie. W okresie międzywojennym średnio stanowiły one jedynie 1,88% posłów i 3,8% senatorów (Śliwa 2000: 53). W Sejmie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej ich odsetek wzrósł, lokując się w przedziale 4–25%, przy czym najniższą wartość osiągnął w drugiej kadencji (1956–1961), natomiast najwyższą w ósmej (1980–1985) (Furgał, Sarata 2009: 20). W porównaniu z poprzednimi dekadami można więc przedstawić parlamentarne kobiety w PRL uznać za znaczne, ale należy przy tym pamiętać, że jego rzeczywista rola była nikła z uwagi na fasadowy charakter legislatywy w latach rządów Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, zaś same kobiety trafiały na listy wyborcze nie tyle z uwagi na własne predyspozycje i kompetencje, co ze względu na obowiązujący mechanizm równego reprezentowania w Sejmie różnych grup społecznych. Ponadto można zauważyć, że liczba posłanek malała wyraźnie wówczas, gdy znaczenie Sejmu przejściowo wzrastało, jak miało to miejsce wiosną 1956 r., lub też, kiedy parlamentowi przywracano należną rangę, jak po 1989 r. (Fuszara 2009: 189). Natomiast w faktycznych kręgach decyzyjnych PRL kobiet było niewiele lub nie zasiadały w nich w ogóle. Przykładowo w Biurze Politycznym Komitetu Centralnego PZPR pierwsza kobieta znalazła się dopiero w 1981 r.

W pierwszych latach III Rzeczypospolitej zaznaczył się wyraźny spadek odsetka kobiet w organach władzy ustawodawczej. W pierwszej

kadencji Sejmu (1991–1993) stanowiły one niecałe 10% posłów, natomiast w Senacie (II kadencja) jedynie 8% deputowanych. Na stosunkowo niskim poziomie (12–13%) wskaźnik ten utrzymywał się aż do 2001 r. (Furgał, Sarata 2009: 37). Równie nieliczna była też grupa europosłanek wybranych w pierwszych w Polsce wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2004 r. Wówczas udział kobiet wyniósł tylko 12,9% ogólnej liczby delegatów (Protokół Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 15 czerwca 2004 r. ...).

Tak niezadowolające wskaźniki partycypacji politycznej kobiet w Polsce świadczyły o istniejącym zapóźnieniu w tej sferze w stosunku do państw Unii Europejskiej. Stanowiły istotną przesłankę do podejmowania działań mających na celu ustalenie przeszkód i ograniczeń, jakie napotykają kandydatki w życiu politycznym, a także zmierzających do wprowadzenia instytucjonalnych mechanizmów wyrównujących szanse wyborcze kobiet i mężczyzn. Dyskusja w tej sprawie rozpoczęła się w latach dziewięćdziesiątych XX w., koncentrując się wokół kwestii kwot i parytetów, które powszechnie uznaje się za środki ułatwiające kobietom podjęcie działalności publicznej (Uziębło 2010: 41 i n.).

Pierwszy projekt ustawy o równym statusie kobiet i mężczyzn, w którym proponowano wprowadzenie systemu kwotowego, został przygotowany przez Małgorzatę Fuszarę i Eleonorę Zielińską. Trafił on do Sejmu jesienią 1996 r. z inicjatywy Parlamentarnej Grupy Kobiet, jednak nie został wówczas rozpatrzony. Podobnie stało się w lutym 1997 r. Ostatecznie, z uwagi na kończącą się kadencję parlamentu, prace nad projektem zostały przerwane, zaś jego kolejna wersja trafiła do Sejmu dopiero ponad rok później, w czerwcu 1998 r. Również i ta próba nie zakończyła się sukcesem, ponieważ proponowane rozwiązania odrzucono w głosowaniu po pierwszym czytaniu, 5 marca 1999 r. Po raz trzeci projekt ustawy o równym statusie został złożony 23 kwietnia 2002 r., tym razem w Senacie, który przyjął go właściwą uchwałą 19 grudnia tego samego roku. Wiosną 2003 r. trafił on pod obrady Sejmu, jednak ten odrzucił projekt senacki w trzecim czytaniu, 17 czerwca 2005 r. (Chibowska 2012: 87 i n.).

Istotną próbą ustawowego uregulowania udziału kobiet i mężczyzn na listach wyborczych była też inicjatywa Olgi Krzyżanowskiej, posłanki Unii Wolności. W 2001 r. złożyła ona propozycję wniesienia poprawki do ordynacji wyborczej, według której w wyborach parlamentarnych obowiązywać miałby mechanizm kwotowy. Poprawka w głosowaniu upadła, jednak środowiska forsujące nowelizację odniosły pierwszy sukces: Sojusz Lewicy Demokratycznej, Unia Wolności i Unia Pracy wprowadziły do statutów partyjnych zapis o co najmniej trzydziestoprocentowym udziale kobiet na listach wyborczych (Niewiadomska-Cudak 2014: 159–160). W efekcie tych działań oraz na skutek akcji popularyzujących postulaty równego udziału kobiet i mężczyzn w życiu politycz-

nym odsetek kobiet w parlamencie IV kadencji (2001–2005) wzrósł do 20% w Sejmie i 23% w Senacie.

Sprawa uchwalenia ustawy kwotowej powróciła ponownie 22 stycznia 2010 r., kiedy w Sejmie, z inicjatywy Kongresu Kobiet, został złożony obywatelski projekt ustawy o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, w związku z wprowadzeniem parytetu płci na listach kandydatów (Druk sejmowy nr 2713, VI kadencja Sejmu: 2007–2011). Pierwotnie zapisano w nim, że liczba kobiet na listach wyborczych nie powinna być mniejsza niż liczba mężczyzn, jednakże w toku prac parlamentarnych to parytetowe rozwiązanie znacząco złagodzone i ostatecznie zastąpiono trzydziestopięcioprocentową kwotą wyborczą. W takim brzmieniu 3 grudnia 2010 r. projekt został uchwalony przez Sejm, a następnie trafił do Senatu, który wprowadził do niego dwie poprawki. Dnia 5 stycznia 2011 r. Sejm uchwalił ustawę o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw, ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego. Przyjęto w niej, że liczba kandydatów-kobiet i kandydatów-mężczyzn na listach wyborczych nie może być mniejsza niż 35% liczby wszystkich kandydatów na liście. W przypadku niespełnienia tego wymogu komisja odpowiedzialna za rejestrację listy miała wezwać do usunięcia niezgodności, a gdyby nie nastąpiło to we wskazanym w ustawie terminie trzech dni, podejmowała decyzję o odmowie rejestracji listy w całości (Ustawa o zmianie ustawy...).

Przywołana wyżej ustawa, popularnie określana mianem ustawy kwotowej, nie znalazła zastosowania w praktyce. Wkrótce zastąpił ją Kodeks wyborczy, uchwalony przez Sejm 5 stycznia 2011 r., który wszedł w życie z dniem 1 sierpnia tego samego roku, nieco ponad dwa miesiące przed planowanymi wyborami do Sejmu. Zastąpił on pięć uprzednio obowiązujących ustaw wyborczych. Podobnie jak w ustawie kwotowej jego przepisy stanowią, że „liczba kandydatów-kobiet nie może być mniejsza niż 35% liczby wszystkich kandydatów na liście” oraz „liczba kandydatów-mężczyzn nie może być mniejsza niż 35% liczby wszystkich kandydatów na liście” (Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r., Kodeks wyborczy..., art. 211 § 1, 2). Poza wyborami do Sejmu analogiczny wymóg dotyczy wyborów do rad gmin w miastach na prawach powiatu, wyborów do rad powiatu, sejmików województw oraz do Parlamentu Europejskiego. Sankcją za niedopełnienie przez komitet wymogu kwot jest odmowa rejestracji całej listy kandydatów.

System kwotowy w wyborach do Sejmu w 2011 r.

Po raz pierwszy system kwotowy został zastosowany w Polsce w wyborach do VII kadencji Sejmu, które odbyły się 9 października 2011 r. Według danych Państwowej Komisji Wyborczej ogółem zarejestrowano wówczas 7 035 kandydatów. W tej liczbie znalazły się 3 063 kobiety, stanowiąc 43,54% liczby wszystkich osób ubiegających się o elekcję (PKW, *Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*). Było ich niemal dwukrotnie więcej niż we wcześniejszych wyborach w 2007 r., kiedy kandydowało jedynie 1428 kobiet (23,08%) (PKW, *Wybory do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej zarządzane na dzień 21 października 2007*). Bez wątpienia więc w tym zakresie wprowadzenie kwot przyniosło pozytywny skutek, ponieważ wszystkie partie wywiązały się z ustawowego obowiązku z wyraźnym naddatkiem.

W celu uzupełnienia mechanizmu kwotowego i lepszej realizacji zasady równości płci w procesie wyborczym niektóre partie polityczne zdecydowały się dobrowolnie zastosować tzw. kwotę miękką. W Platformie Obywatelskiej już od wyborów w 2007 r. przyjęto regułę, że w każdej pierwszej trójce otwierającej listę wyborczą umieszczano przynajmniej jedną kobietę, natomiast w pierwszej piątce co najmniej dwie. Ostatecznie na listach tej partii w 2011 r. znalazło się 43,4% kobiet, co plasowało ją w tym względzie za Ruchem Poparcia Palikota (44,5% kobiet na listach wyborczych) oraz Sojuszem Lewicy Demokratycznej (44,4% kandydatek na listach wyborczych). Prawo i Sprawiedliwość przeznaczyło dla kobiet 39,8% miejsc, zaś Polskie Stronnictwo Ludowe 41,7%. Na trzech pierwszych miejscach list wyborczych Platforma Obywatelska umieściła natomiast aż 40,6% kandydatek, co w tym względzie uczyniło ją liderem w stosunku do innych ugrupowań. Dzięki temu wypadła zdecydowanie najlepiej, jeśli chodzi o liczbę kobiet wprowadzonych do parlamentu, zbliżając się odsetkiem pań w klubie parlamentarnym do kwoty obowiązującej na listach wyborczych (wśród posłów PO kobiety stanowiły 34,8%). Ruch Palikota przyznał kobietom 39,8% trzech pierwszych miejsc, SLD 36,6%, PiS 21,1%, zaś PSL 22,0% (Fuszara 2012: 11; PKW, *Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*). Średnio natomiast na „jedynekach” wszystkich list wyborczych znalazło się tylko 21% kobiet.

Wyniki wyborów dowiodły, że samo zwiększenie liczby kandydatek na listach wyborczych nie jest wystarczające do tego, by odnotować wyraźny wzrost odsetka kobiet w parlamencie. Ostatecznie bowiem uzyskały one 23,91% miejsc w Sejmie, tj. 110 mandatów (Sejm RP, *Dane o posłach wg stanu na dzień wyborów*). W porównaniu z wyborami z 2007 r. oznaczało to wzrost o niecałe 4%, ponieważ w VI kadencji kobiety stanowiły w Sejmie 20,43% posłów (Sejm RP, *Statystyki*). Ten wynik, naj-

wyższy w historii polskiego parlamentaryzmu, pozwolił jednak po raz pierwszy uzyskać średnią udziału kobiet w niższej izbie parlamentu dla wszystkich krajów skupionych w Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, ale wciąż nie zapewnił osiągnięcia celu Platformy Pekinńskiej¹, czyli trzydziestoprocentowej reprezentacji kobiet w Sejmie (Fuszara 2012: 10; Druciarek, Fuszara, Niżyńska, Zbieranek 2012: 8).

Uwzględniając przynależność partyjną posłów, wyniki wyborów z 2011 r. przedstawiały się następująco: Platforma Obywatelska wprowadziła do Sejmu 72 kobiety (34,78%) i 135 mężczyzn, Prawo i Sprawiedliwość – 27 kobiet (17,19%) i 130 mężczyzn, Sojusz Lewicy Demokratycznej – 4 kobiety (14,8%) i 23 mężczyzn, Ruch Palikota – 5 kobiet (12,5%) i 35 mężczyzn, natomiast Polskie Stronnictwo Ludowe – 2 kobiety (7,14%) i 26 mężczyzn.

System kwotowy w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 r.

Po raz drugi w Polsce wypełnienie wymogu trzydziestopięcioprocentowej obecności kobiet i mężczyzn na listach wyborczych było konieczne w trakcie wyborów do Parlamentu Europejskiego, które odbyły się 25 maja 2014 r. Zostało wówczas zarejestrowanych 130 list wyborczych, na których umieszczono ogółem 1279 kandydatów. Wśród nich znajdowało się 556 kobiet (43%) (PKW, *Wybory do Parlamentu Europejskiego zarządzane na dzień 25 maja 2014 r.*). W porównaniu z wcześniejszymi wyborami do PE, w których system kwotowy jeszcze nie obowiązywał, nastąpił prawie dwukrotny wzrost odsetka kobiet na listach, ponieważ w 2009 r. wśród 1293 kandydatów znalazło się 296 kobiet (22,89%) (PKW, *Wybory do Parlamentu Europejskiego zarządzane na dzień 7 czerwca 2009 r.*). Dysproporcja między płciami wśród kandydatów uległa więc wyraźnemu zmniejszeniu, podobnie jak w krajowych wyborach parlamentarnych w 2011 r.

Partie startujące w eurowyborach w 2014 r. nie tylko wypełniły ustawowy obowiązek, ale też w wielu przypadkach znacznie przekroczyły kwotowe minimum. Najwięcej miejsc na swoich listach (50%) zapewnił kobietom Koalicyjny Komitet Wyborczy Europa Plus Twój Ruch. Nie cieszył się on jednak dużym poparciem społecznym i w wy-

¹ *Platforma Działania – Cele strategiczne oraz Deklaracja Pekinńska* to dokumenty końcowe IV Światowej Konferencji w sprawie Kobiet, zorganizowanej pod egidą ONZ w Pekinie w dniach 4–15 września 1995 r. Zob.: United Nations Information Centres, http://www.unic.un.org.pl/rownouprawnienie/platforma_dzialania.php (14.06.2014).

borach ostatecznie otrzymał jedynie 3,58% wszystkich głosów, nie uzyskując żadnego mandatu. Spośród ugrupowań liczących się na polskiej scenie politycznej najczęściej wystawiał kobiety Sojusz Lewicy Demokratycznej w koalicji z Unią Pracy – 45% miejsc na zarejestrowanych listach zajmowały kandydatki (równie dobrze SLD wypadł też w wyborach parlamentarnych z 2011 r.). Prawo i Sprawiedliwość przeznaczyło dla kobiet 44% wszystkich miejsc na listach wyborczych, zaś Platforma Obywatelska 42%. Statystycznie najsłabiej sfeminizowane były listy wyborcze Samoobrony, ponieważ wśród wszystkich kandydatów tej partii tylko 37% miejsc zajmowały kobiety. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że ugrupowanie zarejestrowało listy tylko w dwóch okręgach wyborczych, wystawiając łącznie 19 kandydatów. Spośród komitetów wyborczych, które zarejestrowały listy wyborcze we wszystkich okręgach, najgorzej wypadło PSL, obsadzając kobietami 40% miejsc.

Na pozycjach otwierających listy, popularnie określanymi mianem „jedynek”, na które pada najwięcej głosów w wyborach, wszystkie ugrupowania umieściły łącznie jedynie 28 kobiet (21% pierwszych miejsc na 130 listach wyborczych). Z tego punktu widzenia za najbardziej przyjazne kobietom należy uznać dwa komitety: Koalicyjny Komitet Wyborczy Europa Plus Twój Ruch oraz Komitet Wyborczy Platforma Obywatelska, które kandydatkami obsadziły 46% pierwszych miejsc, zbliżając się w tym zakresie do realizacji parytetu. Należy jednak przy tym zaznaczyć, że w przypadku KW EPTR kobiety umieszczano na jedynekach w mniejszych okręgach wyborczych (Gdańsk, Bydgoszcz, Olsztyn, Łódź, Lublin, Rzeszów). Koalicyjny KW SLD-UP uplasował się na drugim miejscu, przyznając kobietom 38% pierwszych miejsc. Prawo i Sprawiedliwość, Solidarna Polska oraz Ruch Narodowy zapewniły po jednym pierwszym miejscu kandydatkom. Żadnej kobiety na „jedynce” nie wystawiły: Nowa Prawica Janusza Korwin Mikke, Polska Razem Jarosława Gowina oraz Samoobrona, przy czym dwa pierwsze komitety zarejestrowały listy we wszystkich 13 okręgach, zaś Samoobrona tylko w dwóch (PKW, *Wybory do Parlamentu Europejskiego zarządzane na dzień 25 maja 2014 r.*). W tych przypadkach brak kobiet na pierwszych miejscach list mógł być spowodowany niekorzystnymi wynikami sondaży przedwyborczych. Poparcie dla ugrupowania Jarosława Gowina wahało się bowiem w okolicach 2–5%, dla Nowej Prawicy osiągało maksymalnie 6–7%, zaś Samoobrony w sondażach nie uwzględniano. Przy tak niekorzystnych prognozach decydenci wskazanych partii mogli przypuszczać, że jeśli uda się im uzyskać jakiegokolwiek mandaty, to zdobędą je z pewnością kandydaci z początku listy. Być może więc woleli, by „na wszelki wypadek” znajdowali się tam mężczyźni. Z kolei partie prowadzące w son-

dażach przedwyborczych (PO i PiS), mając pewność dobrego rezultatu wyborczego i zdobycia sporej liczby mandatów, częściej decydowały się na obsadzenie „jedynek” kobietami. Warto przy tym zaznaczyć, że Platforma Obywatelska, realizująca konsekwentnie politykę równościową od 2007 r., umieściła przynajmniej jedną kobietę w pierwszej trójce kandydatów we wszystkich trzynastu okręgach wyborczych.

Wśród wybranych 51 eurodeputowanych ostatecznie znalazło się 12 kobiet, czyli 23,52% ogółu polskiej delegacji. W porównaniu z wyborami do PE z 2009 r. nastąpił tu wzrost jedynie o 1,5%. Największą grupę stanowiły członkinie Platformy Obywatelskiej. Zdobyły one siedem mandatów, przy czym sześć spośród nich kandydowało z pierwszego miejsca na liście (Barbara Kudrycka, Danuta Hübner, Julia Pitera, Agnieszka Kozłowska-Rajewicz, Elżbieta Łukacijewska, Róża Thun), natomiast siódma, Danuta Jazłowiecka, z miejsca drugiego. Trzy mandaty przypadły w udziale kobietom należącym do PiS. Zdobyły je: Anna Fotyga (z pierwszego miejsca na liście wyborczej), Beata Gosiewska (miejsce nr 4) oraz Jadwiga Wiśniewska (miejsce nr 2). Ostatnie dwie europosłanki, Krystynę Łybacką oraz Lidię Geringer, wprowadził komitet wyborczy SLD-UP (obie kandydowały z pierwszych miejsc na listach).

Podsumowanie

Powyższe analizy dowiodły, że oprócz prawnego usankcjonowania kwot wyborczych, które w sposób zdecydowany wspierają udział kobiet w sferze publicznej, istotne znaczenie dla zwiększania ich podmiotowości politycznej ma także szereg innych czynników. Szczególnie ważne jest miejsce przyznane kandydatowi/kandydatce na liście wyborczej, ponieważ jak wykazano wyżej, istnieje wyraźna korelacja między nim a szansą na wybór. Uzasadnia ona celowość uzupełnienia mechanizmu kwotowego systemem suwakowym, który oznacza naprzemienne umieszczanie kandydatów obu płci na listach wyborczych oraz uniemożliwia zapełnianie obligatoryjnej kwoty znaczną liczbą kobiet wystawianych w okręgach, w których partia nie uzyskuje dużego poparcia. Dzięki niemu dużemu wzrostowi udziału kobiet na listach wyborczych towarzyszyłoby wyraźniejsze zwiększenie odsetka wybranych, czego dowodzi omówiony przykład Platformy Obywatelskiej. Jak zauważył Krzysztof Urbaniak, takie dobrowolne uregulowania wewnątrzpartyjne na rzecz równości płci stanowią najskuteczniejszy sposób na zwiększanie reprezentacji kobiet w organach przedstawicielskich w dłuższej perspektywie (Urbaniak 2011: 70). Uzupełnić je musi ponadto zmiana świadomości społecznej w zakresie równouprawnienia.

Bibliografia

Akty normatywne

- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, DzU 1921, nr 44, poz. 267.
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – *Kodeks wyborczy*, DzU 2011, nr 21, poz. 112.
- Ustawa o zmianie ustawy – Ordynacja wyborcza do rad gmin, rad powiatów i sejmików województw, ustawy – Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej oraz ustawy – Ordynacja wyborcza do Parlamentu Europejskiego, DzU 2011, nr 34, poz. 172.
- Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z dnia 28 listopada 1918 r., DzU 1918, nr 18, poz. 46.

Dokumenty

- Druk sejmowy nr 2713, VI kadencja Sejmu: 2007–2011, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, [http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2713/\\$file/2713.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/wgdruku/2713/$file/2713.pdf) (28.10.2014).
- Protokół Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 15 czerwca 2004 r. z wyborów posłów do Parlamentu Europejskiego przeprowadzonych w dniu 13 czerwca 2004 r., Państwowa Komisja Wyborcza, <http://www.pe2004.pkw.gov.pl/> (17.11.2014).

Wydawnictwa zwarte i artykuły

- Chibowska A., 2012, *Uwarunkowania partycypacji politycznej kobiet w Polsce*, Warszawa.
- Druciarek M., Fuszara M., Niżyńska A., Zbieranek J., 2012, *Kobiety na polskiej scenie politycznej*, Warszawa, Instytut Spraw Publicznych, <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/Program%20Prawa%20i%20Instytucji%20Demokratycznych/aa338207000.pdf> (18 sierpnia 2014).
- Furgał E., Sarata N., 2009 (oprac.), *Kobiety w polskim życiu politycznym. Informator*, Kraków.
- Fuszara M., 2009, *Kobiety w polityce dwudziestolecia (1989–2009)* [w:] *Raport: Kobiety dla Polski. Polska dla kobiet. 20 lat transformacji 1989–2009*, Warszawa.
- Fuszara M., 2012, *Kwoty, listy wyborcze i równość płci w wyborach parlamentarnych w 2011 roku*, Warszawa.
- Niewiadomska-Cudak M., 2014, *Reprezentacja wyborcza kobiet po wejściu Polski do Unii Europejskiej*, Warszawa.
- Śliwa M., 2000, *Udział kobiet w wyborach i ich działalność parlamentarna* [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa.
- Urbaniak K., 2011, *Parytety i kwoty wyborcza a Konstytucja RP*, „Przegląd Politologiczny”, nr 2.
- Uziębło P., 2010, *Parytety płci i kwoty na listach wyborczych – za i przeciw*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr 1.

Strony internetowe

- Inter-Parliamentary Union, *Women's Suffrage. A Word Chronology of the Recognition of Women's Rights to Vote and to Stand for Election*, <http://www.ipu.org/wmmne/suffrage.htm> (13.08.2014).

- Państwowa Komisja Wyborcza, *Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*, <http://wybory2011.pkw.gov.pl/kom/pl/komitety.html> (18.09.2014).
- Państwowa Komisja Wyborcza, *Wybory 2011 do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*, <http://wybory2011.pkw.gov.pl/kom/pl/statystyka.html> (15.05.2014).
- Państwowa Komisja Wyborcza, *Wybory do Parlamentu Europejskiego zarządzane na dzień 25 maja 2014 r.*, <http://pe2014.pkw.gov.pl/pl/komitety> (20.11.2014).
- Państwowa Komisja Wyborcza, *Wybory do Parlamentu Europejskiego zarządzane na dzień 7 czerwca 2009 r.*, <http://pe2009.pkw.gov.pl/PUE/PL/KOMITETY/dsp.htm> (10.06.2014).
- Państwowa Komisja Wyborcza, *Wybory do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej zarządzane na dzień 21 października 2007 r.*, <http://wybory2007.pkw.gov.pl/SJM/PL/KOMITETY/dsp.htm> (15.05.2014).
- Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, *Dane o posłach wg stanu na dzień wyborów*, http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/page/posl-owie_poczatek_kad (10.08.2014).
- Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, *Statystyki*, <http://www.sejm.gov.pl/poslowie/stat/stat.htm> (10.08.2014).